

Från silvermynt till myntat silver

– förändringar i depositionsmonster på Gotland under
sen vikingatid och tidig medeltid, 1100–1220

C-uppsats i arkeologi
Stockholms universitet HT 2003
Av: JOHAN HOLM
Handledare: Nanouschka Myrberg

Innehållsförteckning.

1. Introduktion	1
1.1 Bakgrund	1
1.2 Syfte	1
1.3 Problemformulering	1
1.4 Material, avgränsning och metod	2
1.5 Definitioner	3
2. Forskningsläge	4
3. Depåer, en katalog	8
3.1 Sena vikingatida depåer	8
3.2 Tidiga medeltida depåer	12
4. Slutsats kapitel 3	15
5. Geografisk spridning	17
6. Relationen mynt och övrigt silver	19
6.1 Steg 1	20
6.2 Steg 2	21
6.3 Test inklusive efterundersökning	22
6.4 Slutsats kapitel 6	23
7. Från silvermynt till myntat silver	24
8. Sammanfattning	25
9. Referenser	27

Abstract.

The aim of this paper is to try to understand why and how the habit of depositing silverhoards changes between the late Viking Age and the early Middle Age Period on Gotland. With the help of ten Viking Age deposits and seven Medieval, I seek patterns in the hoards and in their place in the landscape. The large silver hoard in Burge, Lummelunda parish, attracts a special attention in this work and serves as a starting-point for the discussion.

The analysis of the deposits shows an obvious change between the periods. But the fact that there are Medieval deposits at all, rather show a continuity between the Viking Age and the early Middle Age Period in the eastern part of Gotland.

One part of the paper is a statistic analysis of 26 Viking Age and seven early Medieval silver hoards. By counting the coins on one side and the rest of the silver on the other side, I seek a numeric relation between these two silver groups. The result shows a clear relation in the deposits between the number of coins and the number of the remaining silver. In each and every deposit the coins dominate the hoards with over 90 percent of the total amount of silver items.

Omslagsbild: Myntet i Burgedepån (frånsidan). Ett av 3000 mynt från Gotlands näst största vikingatida silverdepå. Det så kallade Burgemyntet på omslaget är särskilt intressant eftersom det i sin prägling är mycket likt de mynt som antas vara Gotlands första egna myntpräglings, LLXX-mynten. Burgemyntet är dock betydligt större och tyngre och har med sitt hål mer karaktären av smycke. Myntet, eller smycket, har en speciell ställning i den här C-uppsatsen, både som ett centralt och ett perifert fynd.

Bild: KMK

1. Introduktion.

Tack alla människor som varit delaktiga till att denna C-uppsats blivit klar. Utan någon rangordning tackar jag alltså; alla snälla och hjälpsamma människor på ATA och Fornminnesregistret i Stockholm, professor Kenneth Jonsson för massor av faktauppgifter och sakkunskap, docent Anders Carlsson för goda råd och infallsvinklar, min studiekompis Niklas Strömstedt, doktorand Cecilia von Heijne, docent Lena Thunmark-Nylén, fil. dr. Majvor Östergren. Slutligen vill jag ge ett särskilt tack till min handledare, doktorand Nanouschka Myrberg vid Numismatiska forskningsgruppen, som lagt ner mycket tid och kraft på det här arbetet.

1.1 Bakgrund.

Att den stora silverdepån i Burge, Lummelunda, på Gotland skulle bli central för den här C-uppsatsen stod klart från början. I skatten fann man ett mynt (se omslagsbilden) vars prägling överensstämmer med det som många forskare numera kallar ”den första gotländska myntningen”. Att myntet är alldeles för stort i förhållande till de mynt som sedan mångfaldigades, och att det dessutom är perforerat, är en knepig omständighet, men trots detta har man låtit andra mynt i skatten styra dateringen av det förmodade gotländska myntet (depån har tpq 1143) och därmed också den förmodade starten för den lokala myntningen. Depån är dessutom en symbol för brytpunkten mellan vikingatid och tidig medeltid (se avsnittet om depån i kapitel 3).

Som titeln antyder ska den här C-uppsatsen just handla om silverdepåer i brytningstiden mellan vikingatid och medeltid på Gotland. Därför blir förstås depån i Burge navet i arbetet. I övrigt kretsar uppsatsen tungt kring den mynttyp som benämns LLXX, och delvis den efterföljande gruppen LLXXII, vilka beskrivs närmare i kapitel 1.4 och 1.5.

Kapitel 6, om relationen mellan mynt och övrigt silver i depåerna, är inte ett försök till fullgod statistisk analys utan bara en antydning till vad som skulle kunna ligga gömt i silverdepåmaterialet. Jag funderar på hur man skulle kunna utveckla analysen. Intressant vore att testa ett betydligt större antal depåer och att föra in fler kriterier (till exempel geografiska) i statistiken.

1.2 Syfte.

Uppsatsens syfte är att försöka förstå hur och varför sättet att deponera silver förändrades mellan sen vikingatid och tidig medeltid på Gotland. Att beskriva silverdepåernas sammansättning och placering är ett sätt att beskriva aspekter av skiftet mellan de tider vi kallar vikingatid och medeltid. Ett skifte som på Gotland sägs inträffa ungefär kring året 1150.

1.3 Problemformulering.

Det finns, i alla fall ytligt sett, ett par tydliga skillnader i sammansättning mellan det vi kallar vikingatida och medeltida silverdepåer. Den mix av silver som karakteriserar de vikingatida depåerna upphör uppenbarligen under tidig medeltid. De tidigmedeltida silverdepåerna är dessutom färre än de närliggande vikingatida. I min C-uppsats finns tio depåer från sen vikingatid representerade (tpq 1100 till 1140) och åtta medeltida (tpq 1140 till 1220). Om man tar hänsyn till tidsrymden innebär det att de vikingatida depåerna är nästan tre gånger så många.

Men byter verkligen depåerna så abrupt skepnad och är det i så fall ett bevis för att den monetära ekonomin gjort sitt intåg? Hur pass dominerande är de så kallade LLXX-mynten i de tidiga medeltida depåerna och är i så fall dominansen ett belegg för att det rör sig om gotländsk mynt-

ning? I den mån det är möjligt är det spännande att se hur mynt och annat silver är placerat i depåerna för att utröna om de var aktiva eller passiva. Det vill säga om silvret lades ner en gång och sedan aldrig rördes eller om det fylldes på eller användes på annat sätt efter att det placerats i depån. I de tidigt funna (1800-tal) depåerna är det dock ofta omöjligt att få någon uppfattning om detta då fyndomständigheterna inte noterats tillräckligt noga.

En viktig aspekt är förstås också om depåerna på något sätt är kopplade till ett hus (lagda i, bredvid eller i tydlig koppling till en gård). Depåernas placering i landskapet skulle också kunna vara en ledtråd. Är placeringarna olika mellan de båda tätt på varandra följande perioderna?

Eller är det egentligen så att det finns betydligt fler likheter än skillnader? Att det faktum att LLXX-mynten dyker upp egentligen inte påverkar depositionsmonstret nämnvärt?

Mitt försök att förstå detta sker alltså i tre olika "lager": Hur ligger mynt och övrigt silver i depåerna? Var och hur ligger själva depån placerad? Hur ligger depån i förhållande till omkringvande landskap?

En annan frågeställning som tas upp är relationen mynt/övrigt silver i depåerna och om det finns en likhet mellan depåerna. Jag gör ett antal olika test utifrån numeriskt antal. Testerna görs i två etapper utifrån olika tidsåldrar (både tpq och "funnet datum"). Observera att dessa tester görs med ett helt annat depåmaterial än det som nämns ovan. Syftet med testet är källkritiskt med fokus på vad som hände när depåerna togs upp. I etapp två förflyttas dock fokus till tiden för nedläggningen av depåerna. Detta för att syftet med testet förändras (se kapitel 6).

Genom en enklare kartmodell kommer jag slutligen också att diskutera frågan om centrum och periferi när det gäller LLXX-depåernas fyndplatser. Här blir det svårt att inte åtminstone snudda vid diskussionen om myntens präglingsort, trots att detta inte är uppsatsens syfte. Jag återkommer till detta i kapitel 5 och i viss mån i kapitel 7.

1.4 Material, avgränsning och metod.

Undersökningsområdet utgörs av ön Gotland. Materialet utgörs av funna silverdepåer daterade till tidspannet mellan 1100 och 1220.

Materialstudierna har bestått av besök vid ett antal depåfyndplatser och, i den mån det är möjligt, studier av själva fynden (mynt och övrigt silver) med tonvikt på myntgrupperna LLXX och i viss mån LLXXII. Myntgrupperna beskrivs närmare i fig. 1 och fig. 2.

I övrigt grundar jag mina slutsatser främst på litteratur, kartor, grävrapporter och intervjuer.

Metoden jag använder är att utifrån en given och tydlig fyndkategori (LLXX-mynten) söka skillnader i depositionsmonstren (eller varför inte likheter). Eftersom just dessa mynt blivit en så stark representant för tidig medeltid på Gotland så utgör de också en bra språngbräda för diskussion. Som tidigare nämnts, används den sena vikingatida depån i Burge, Lummelunda, som navet mellan depåperioderna. Det extra stora, perforerade, så kallade LLXX-myntet som hittades i depån anses tämligen allmänt vara startskott för både myntningen och medeltiden på Gotland. Men med tanke på hur depån togs upp (se kapitel 3) så är det svårt att säga hur myntet låg. Man skulle till och med kunna säga att det inte alls är säkert att det faktiskt var en del av depån. I det sammanhanget öppnas diskussionen om varför myntet är omgjort till smycke (eller kanske rent av gjort som ett smycke från början) och varför en myntning skulle börja med en prototyp som är nästan tre gånger så tung (0,47 gr) som den därpå följande mångfalden mynt (cirka 0,17 gr).

Den här C-uppsatsen kommer inte att beröra ämnet om huruvida LLXX-mynten är en gotländsk myntning eller inte. I det sammanhanget hänvisar jag till rådande forskning (se kapitel om forskningsläge) och till min handledare Nanouschka Myrbergs pågående avhandlingsarbete (Myrberg under arbete) samt Niklas Strömstedts C-uppsats (Strömstedt 2003).

Fig 1. LLXX-mynt (LL står för Lars Lagerqvist). Den förmodade första gotländska myntningen. Mycket små och tunna (0,17 gr) präglingar av nästan rent silver. De förekommer både som tvåsidiga och ensidiga. På nummer 1 och 2 kan man tydligt se det karaktäristiska för LLXX-mynten. På åtsidan (1) ett hjulkors och en yttre ram av punkter. På frånsidan (2) en byggnad så småningom degenererad till en rutig fyrkant. På 3 och 4 (åt- och frånsida av ett mynt) ser man tydligt framställningstekniken att banka myntets utkanter. Detta innebär inte sällan att den yttre delen av präglingen inte kom med på mynten (Lagerqvist 1970:75 ff). Jämför också med omslagsbilden, det så kallade "Burgemyntet", som uppenbart är väldigt likt ett LLXX-mynt. Dock med skillnaden att det myntet väger 0,47 gram, det vill säga mer än dubbelt så mycket, och att det inte är bankat i utkanterna.

Mynt från systematiska samlingen, KMK

Fig 2. LLXXII-mynt. Dessa har samma vikt som LLXX men är motivmässigt en mer heterogen grupp. Även denna grupp innehåller både två- och ensidiga mynt. Nummer 5 visar åtsida med ett kors av bokstäver (i detta fall RRRR) omgärdat av punkter. En hel del andra bokstavskombinationer förekommer också. Bland andra AOBR, ENSS och BBBB. Frånsidan av samma mynt (6) visar ett rutat kors. Samma rutade kors återkommer på nummer 8 (frånsida) men då med en åtsida med bokstavskombinationen BROA. Randen med punkter finns kvar. 9 och 10 är båda ensidiga (men det finns också tvåsidiga). "Stålmannenmärket" (det vill säga bokstav inom punktad triangel) är ett sent LLXXII-mynt. I triangeln förekommer bokstäverna P, B och W. W ger en anknytning till de senare Visbybrakteaterna, men P och B är svårare att tolka (Lagerqvist 1970:79ff). Man har kunnat följa LLXX-mynten vidare in i kategorin LLXXII-mynt bland annat genom korsmönstret i korset på LLXXII-mynten på frånsidan (6) som tolkas som en vidareutveckling av korsmönstret i byggnaden på LLXX-mynten (4). Åtsidans hjulkors blir i LLXXII bokstavskombinationerna med punkter i ring omkring. Det finns också en variant av LLXXII med ett hjulkors på åtsidan och rutat kors på frånsidan. Denna mynttyp betraktas som övergången mellan LLXX och LLXXII. Genomgående är också att alla ovan nämnda typer väger lika mycket.

Mynt från systematiska samlingen, KMK

1.5 Definitioner.

Ett antal förtydliganden bör kanske göras så att jag och läsaren är överens om vad som gäller:

- Silverdepå = Mer än ett föremål av silver som avsiktligt har deponerats på en och samma plats. I vissa sammanhang, dock inte i denna C-uppsats, används begreppet "silverskatt" vilket ska tolkas på samma sätt. Det finns sammanhang där ett föremål definieras som en depå. Eftersom det i många fall lär vara svårt att påvisa om enstaka föremål har tappats eller placerats så anser jag att dessa i de flesta fall inte borde gälla som depå. En uppfattning som delas av till exempel Majvor Östergren (Östergren 1989:16) där hon dock gör undantag för större, enstaka föremål som alltså i vissa sammanhang ska kunna vara depåer. I vissa sammanhang och kontexter kan det vara uppenbart att ett enstaka föremål utgör en depå (till exempel mynt i stensträng). Då är de ju förstås att betrakta som en sådan. Därför kan man säga att kriteriet "fler än ett föremål" gäller i huvudsak, men inte utan undantag. Denna definition blir därför mer av en ickedefinition.

- Sen vikingatid = I uppsatsen från ca 1100 till 1140 e Kr. Vikingatid på Gotland ges 100 år till i förhållande till fastlandet. Mer om detta kan man bland annat läsa i Anders Carlssons faktaruta i Göran Burenhults standardverk *Arkeologi i Norden 2* (Carlsson 1999:494 ff). Sätter man slutet för vikingatiden till exakt 1143 e Kr är det uteslutande på grund av silverdepån i Burge, Lummelunda (Östergren 1989:16). Säger man däremot ungefär 1150 e Kr som brytpunkt mellan vikingatid och medeltid på Gotland så faller ytterligare ett antal bitar på plats. Till exempel förändras kläder och smycken markant, de bildstensformade runstenarna upphör att produceras en bit in på 1100-talet och klostret i Roma etableras 1164 (Carlsson 1999:494ff). Huruvida depositionsmonstret av silver förändras ska jag försöka reda ut i det här arbetet. Observera att när man pratar om yngre vikingatid på Gotland så gäller tiderna 970 till 1140 e Kr (Östergren 1989:17). Begreppet ”sen vikingatid” är alltså inte detsamma utan en konstruktion i det här arbetet.
- Tidig medeltid = Från 1140 till 1250 e Kr (se till exempel Åslund 1996:6 f). I min C-uppsats behandlas tiden fram till 1220 e Kr vilket alltså är tidsavgränsningen när jag i detta sammanhang talar om de tidiga medeltidsdepåerna.
- Tpq = Terminus post quem – silverdepåernas, av mynten angivna, tidigast möjliga slutdatering. För framför allt de medeltida depåerna i uppsatsen är hänsyn taget till myntens förändring/förslitning när tpq anges (Åslund 1996:10). Att förändra tpq utifrån förändring/förslitning är jag i och för sig tveksam till. Tpq ska vara ett exakt begrepp för just av mynten angivet årtal. När man blandar in andra kriterier så borde man använda begreppet depositionstid snarare än tpq. Nu har jag ändå valt att gå på forskarnas tpq även i de fall där det är uppenbart att hänsyn tagits till förslitning. I det här arbetet gäller det främst när LLXX-mynten daterar depåerna.
- Aktiva/passiva depåer = En passiv depå är placerad vid ett tillfälle för att sedan förbli orörd. En aktiv depå är på något sätt använd vid fler tillfällen. Till exempel att depositionen skett vid flera tillfällen eller att depån använts på annat sätt.
- Övrigt silver = I det här arbetet allt silver i depåerna som inte är mynt.

2. Forskningsläge.

När man studerar Gotland i brytningen mellan vikingatid och medeltid så snubblar man ofrånkomligt över Gutasagan. Denna historiskt tveksamma skriftliga källa har engagerat många forskare. När, av vem och i vilket syfte är Gutasagan skriven, är det vanligaste temat. Gutasagan behandlar Gotlands historia från tidernas begynnelse när Tjelvar tänder en eld, fram till tiden då ön kristnas. Ola Kyhlberg har i sin bok ”Gotland mellan arkeologi och historia” på ett extremt teoretiskt sätt dissekerat Gutasagan (Kyhlberg 1991) och vill påvisa att sagan inte är en homogen skrift. Den är, enligt Kyhlberg, sammanställd i syfte att föra Gotland närmare den kristna och juridiska makten på fastlandet. Den flörtar med gutarnas behov av att vara fria och särskilda men ser ändå till att göra Gotland till en del av fastlandets regelverk. Åke Hyenstrand och Anders Carlsson är inne på samma spår i ”Socknar och stenstugor” (Hyenstrand 1989) där de också försöker påvisa Gotlands beroende av svearna och ett hierarkiskt uppbyggt Gotland. I boken ska gårdsnamnet Stenstugu, enligt författarna, med sitt rytmiska återkommande i landskapet påvisa en namnform initierad av en yttre eller lokal elitgrupp som kontrollerade ön. Anders Carlsson har senare backat från idén om ”Stenstugu” som namnet på stenhus. Numera anser han att namnet anknyter till bildstenar. Stenstugu ska alltså vara ”huset vid bildstenen”, Stenåker ”åkern där det står bildstenar”, Stenkyrka ”kyrkan vid bildstenarna”, Stenbro ”bron vid stenen” och så vidare (Carlsson muntligen).

De vikingatida silverdepåernas stora mängd (över 700 funna) på Gotland har varit föremål för en intensiv diskussion under större delen av 1900-talet. Hur silvret kom till ön, varför det hamnade i jorden, vad silvret användes till och varför det blev kvar som depåer att finna i modern tid är de centrala frågorna. Majvor Östergren har samlat hypoteserna i sin avhandling *Mellan stengrund och stenhus* (Östergren 1989) och jag hänvisar till diskussionen där. Kort kan man dock säga att den stora matchen i dag står mellan företrädare för en handelsinriktad, välmående och egalitär ö (företrädd av bland andra Kenneth Jonsson, Ingmar Jansson och Majvor Östergren) och i andra ringhörnan företrädare för en elitistisk och kanske krigisk ö (bland andra Anders Carlsson, Åke Hyenstrand och Lena Thunmark-Nylén) där depåerna representerade status (i detta livet och framöver). Ännu kortare sagt handel mot kult.

Temat för den vikingatida diskussionen kring Gotland är alltså i mångt och mycket huruvida man hade att göra med ett elitistiskt eller egalitärt system och om depåerna är ett resultat av kultiskt eller ekonomiskt förfarande.

Sammansättningen i silverdepåerna och storleken på dessa, är däremot inget hetare ämne. Det finns övergripande konstateranden som att depåerna är flest under perioden 1025–50 (Burenhult 1999:412), att de blir större i slutet och koncentreras till kusterna (Östergren 1989:24 f) samt att depåerna domineras av arabiska mynt fram till 970 e Kr och därefter av engelska och tyska (Östergren 1989:24 och Jonsson 1999:418 f). Men tolkningar utifrån sammansättningen i depåerna är svårare att hitta. Här är det väl egentligen bara numismatiken som försökt sig på mer avancerade analyser och tolkningar utifrån depåernas mynt. Kenneth Jonsson, professor i numismatik vid Stockholms universitet, söker passiva och aktiva depåer genom att titta på geografiska och tidsmässiga kluster i depåerna, och hur dessa kluster kan vara fysiskt placerade i själva depåen. Som företrädare för "handelshypotesen" vill han påvisa de aktiva skatterna och i den mån depåerna hittas in situ (på ursprunglig plats) så blir den typen av analys ibland möjlig. I artikeln *The silver hoard from Stumble in Alva parish* (Jonsson 1990:152 ff) visar han att depåen, som är funnen i ett orört bronskärl, uppenbart innehåller två lager mynt varav det undre är blandat och det över homogent. Med detta vill Jonsson visa att det undre lagret har varit ett arbetande kapital tills det övre lagret mynt lagts på. Depåen har omedelbart förslutits med ett lock (bronskärlet var helt proppfullt). Efter den senare depositionen har kärlet blivit orört tills fyndet gjordes 1989. Även depåen i Burge, Lummelunda, som behandlas i min C-uppsats har enligt Jonsson ett tydligt rumsligt kluster. Mer om detta i kapitel 3.

Att numismatikerna nästan enbart analyserar mynten och att den övriga forskningen kring silverdepåerna egentligen aldrig ordentligt tagit tag i depåernas sammansättning i förhållande till varandra gör att det enligt min mening här finns ett glapp i forskningen. Några större arbeten finns dock som tittat på annat material än mynt i depåerna.

I sin avhandling *Bitsilver och betalningsringar* (1973) analyserar Lillemor Lundström bland annat 58 vikingatida silverdepåer på Gotland. Hon delar upp depåerna i tidsperioder om 25 år och

Fig 3. Skatten från Ocksarve i Hemse. Den påträffades så sent som 1997. Skatten består av ett flertal nystan av hopvirade barrar och tenar, bitsilver, smycken och mynt. Med sin vikt på över fem kilo är skatten en av Gotlands största.

Foto: Gotlands Fornsal

väger det omyntade silvret mot mynten. Hon kommer fram till att det omyntade silvret har en topp mellan år 1000 och 1050 där det utgör en dryg tredjedel av den totala fyndvikten. Ökningen börjar kring 975 och i perioden 950–975 utgör övrigt silver bara en sjättedel. Efter 1050 minskar andelen övrigt silver igen drastiskt och hamnar på drygt 10 procent av den totala vikten. Parallellt med att det övriga silvret minskar viktmässigt i depåerna ser hon också en ökning av delade föremål. Av de omyntade föremålen är nästan 50 procent hela fram till år 950. Därefter ökar antalet delade föremål till att från 1000-talet och framåt utgöra nästan allt omyntat material i depåerna. Den dramatiskt ökande delningen av föremål tolkar Lundström som en anpassning till ett betalningssystem som går att jämföra med myntens vikt. Hon försöker verifiera detta med ett antal viktjämförelser (tenar, spiraler, byglar, ringar, bleckbitar) mot mynt i omlopp. För Gotlands del har hon svårt att finna några tydliga viktmönster. De rombiska silverspiralerna anser hon dock vara avpassade viktmässigt. När det gäller det klippta silvret, som ökar drastiskt från 1000-talet, så uttrycker hon resultatet för Gotland så här: "Bleckbitar och tendelar av olika slag uppträder ymnigt. Vikttopparna hos somliga föremålsgrupper syns överensstämma väl med vikterna hos vissa myntkategorier, bl. a. hos Olof Skötkonungs mynt". Orden "somliga" och "vissa" ger här vid handen att det inte rör sig om någon massiv träffbild. Hon säger också för perioden 1050 till 1130 att: "Ett frappant inslag i bitsilvermaterialet utgörs av fyrkantiga bleck som har en myntliknande karaktär". Här är viktjämförelserna inte längre aktuella utan snarare likheten med det myntade silvret.

Jag har gett Lillemor Lundströms arbete stor plats i detta kapitel på grund av att jag använder hennes slutsatser som jämförelsematerial i mina egna tolkningar i kapitel 6.

Birgitta Hårdh analyserar övrigt silver i depåerna i sitt arbete *Silver in the Viking Age* (1996) och konstaterar att förekomsten av övrigt silver i depåerna inte är en enhetlig geografisk förekomst utan måste tolkas på olika sätt i olika regioner. Även hon jobbar med viktanalyser. När det gäller armringar säger hon till exempel att västra Norge visar upp de tyngsta exemplaren i norra Europa medan södra Sverige har de lättaste. Även när det gäller klippt silver och silver som inte är smyckesliknande säger Hårdh att det är svårt att skönja något mönster. De baltiska depåerna visar upp mest hacksilver och tenar och just tenarna verkar här ha en avvägd vikt. Hennes arbete berör bara något det gotländska materialet och några specifika tolkningar för detta finns inte.

I Cecilia von Heijnes avhandling *Från stamp och städ till markens stoft* (under arbete) behand-

Fig 4. Olika exempel på det som i arbetet benämns som övrigt silver. Det rör sig som synes om både smycken och mindre bearbetat silver.

Foto: Statens historiska museum

las sydiskandinaviska myntfynd från perioden 800–1130 e Kr. En del av hennes arbete behandlar mynten och övrigt silver i depåerna. Hon konstaterar att de tidiga depåerna har ett övrigt silvermaterial med en jämn vikt som skulle kunna vara någon slags enhet i handeln. I och med att andelen övrigt silver senare blir mindre frekvent i depåerna så spelar detta silver ut sin roll som del i handeln. Men hon vill inte se silvret som antingen ekonomi eller kult. Relationen värde/ädelmetall har tidigare rötter och det spelar in i ett blandat mönster under perioden där syftet med silvret är mångtydigt. Hon påpekar också att en stor del av mynten faktiskt smältes ner och ingick i silverhantverk. Det silver som var lättast att komma åt är också det vi hittar i depåerna. Därvidlag sätter hon en tveksam gräns mellan mynt och övrigt silver fram tills dess ekonomin blir monetär. Att fragmenteringen av silver ökar under 1000-talet tolkar von Heijne som ett sätt att kunna handha silvret bättre när det skulle användas. Hon ser ingen ambition att skapa vikter genom att klippa silvret utan att det skulle bli så små beståndsdelar att det fick plats i vågarna. Jämför med hennes tidigare resonemang om att de större bitarna silver, som finns i periodens tidigare depåer, faktiskt verkar ha en särskild vikt.

von Heijne använder ett nytt begrepp som jag kommer att använda mig av i det här arbetet. Hon tycker att begreppet "hopat fynd" är missvisande eftersom det kan tolkas som en aktiv depå. Hopat fynd är ju detsamma som flera lösfynd funna på samma plats. Hon väljer istället begreppet "serie ensamfunna fynd" vilket blir mycket tydligare, om än lite krångligare språkligt. Jag använder begreppet framför allt i kapitel 5.

När det gäller de gotländska tidiga medeltida silverdepåerna ligger det i sakens natur att numismatikerna dominerar forskningen. Depåerna verkar nämligen till absolut största delen innehålla bara mynt. Dessutom i många fall just den mynttyp (LLXX) som utgör huvudmaterialet i min C-uppsats. Men med tanke på att dessa depåer i sex av åtta fall är återfunna på 1800-talet är fyndomständigheterna oklara vilket jag gör en analys kring i kapitel 6.

Paul Åslund har i en C-uppsats vid Gotlands högskola 1996 satt in de tidiga medeltida depåerna i ett sammanhang där han försöker påvisa depåernas rumsliga koppling till en dåtida större väg och en stor kyrka där kyrkan är byggd inte senare än kring 1200 (Åslund 1996). Han drar resonemanget lite för långt då han pekar ut platser där man bör kunna hitta nya silverdepåer från perioden. Men här finns det i alla fall en ambition att se ett större sammanhang.

När det gäller LLXX-mynten och dess efterträdare LLXXII så är de numismatiska forskarna hyfsat överens om att myntningen bör vara gotländsk. Men det var först på 60-talet det blev den dominerande hypotesen (Jonsson 1990:49 f). "LL" står för Lars O. Lagerqvist som i en katalog försökt få ordning på de myntpräglingar som ska sortera under LLXX till och med LLXXII (Lagerqvist 1970). Lagerqvist föreslår, liksom Kenneth Jonsson (1990), Gotland som myntort. Peter Hauberg (1891), Erik Person (1935) och Nils Ludvig Rasmusson (1963) är andra forskare som delar uppfattningen. Bengt Thordeman (1936) velar mellan Gotland och Kalmar medan Bror Emil Hildebrand (1969) förespråkar Kalmar som myntort.

Hypotesen om Gotland som myntort baseras på att Rigaköpmännen 1211 får mynträtt och ska då mynta efter "gotländsk" standard (Jonsson 1990). Det enda mynt som cirkulerar i närområdet under denna tid, och som inte säkert tillhör den svenska fastlandsmyntningen, är LLXX och man har därför antagit att det är det som menas med "gotländska mynt" (Myrberg muntligen). Att det finns rikligt med fynd av LLXX och LLXXII på Gotland stärker argumentet. Dock ska det argumentet användas med en viss försiktighet eftersom det finns många fynd av LLXX och LLXXII utanför Gotland. Högby, Arby, Gräsgärde, Persnäs, Skänninge bara för att nämna några platser i Sverige (Myrberg muntligen). Dessutom finns det en hel del fynd av LLXX spridda från Baltikum till Norge och Tyskland. I kapitel 5 reflekterar jag mer över spridningen av mynten på och utanför Gotland.

3. Depåer, en katalog.

I det här kapitlet redovisar jag de sena vikingatida och de tidiga medeltida silverdepåerna som huvudsakligen ingår i uppsatsen. Katalogen innehåller 10 sena vikingatida depåer och 8 tidiga medeltida depåer. En av de medeltida depåerna (Grötlingbo, Uddvide) visade sig under arbetets gång inte vara relevant. Jag lät depån vara kvar i katalogen men tar inte hänsyn till den i tolkningarna.

Katalogen redovisas i rubrikform där tpq, inventarienummer, fyndomständighet, fyndsammansättning och fyndkontext (depåns närområde) finns med. Under rubriken övrigt tar jag mig friheten att i några stycken gå utanför katalogens form och skriva om andra funderingar kring depåerna.

Redan här vill jag påpeka att de silverdepåer som behandlas i kapitel 6 inte är de som redovisas i katalogen.

3.1 Sena vikingatida depåer.

Depåer med ett tpq på 1100–1143 e Kr. Det finns anledning att igen påpeka att den begeppsförvirring som råder kring vikingatidens datering gör sig särskilt påmind på Gotland. Helt korrekt bör vara att vikingatidens slut sätts till ungefär 1050 e Kr men att man på Gotland har vikingatida karaktär i ytterligare 100 år. I den här C-uppsatsen använder jag begreppet vikingatid fram till någonstans mellan 1140–1150 e Kr.

Eksta sn, Tomsarve.

Inventarienummer: SHM 814.

Tpq: 1130 e Kr.

Funnen: Av bonden Lars Bätelsson vid Thomasarve vid plöjning i åker 1838.

Fyndsammansättning: Ungefär 2000 mynt (Stenberger 1947–58). Mest tyska, men också engelska och danska. 1 armband, 1 fingerring och fragment av tunt silverbleck.

Fyndkontext: Oklar eftersom man inte vet exakt var depån är funnen. Nuvarande gård ligger 15 m ö h.

Övrigt: 2/3 av depån är borta. 1/3 undersöktes 1840.

Eskelhem sn, Eskelhem kyrkoherdebostad.

Inventarienummer: SHM 617.

Tpq: 1106 e Kr.

Funnen: Hittad och inlöst 1833.

Fyndsammansättning: En fingerring och 91 mynt (tyska, danska, engelska). 73 mynt var tyska. Enligt Stenberger (Stenberger 1947–58) är depån försvunnen efter registrering.

Fyndkontext: I inventeringsbilagan står det att närmare fyndplats i socknen inte anges. Men i *Vitterhetsakademiens historia del VIII* anger Schück att det är ett fynd "... som gjorts av drängen Olof Göransson i Eskelhems prästgård ..." (Schück 1944:138). Ett gravfält med sex runda stensättningar ligger 200 meter söder om fyndplatsen. Kyrkan ligger 20 m ö h.

Habblingbo sn, Stora Vasstäde.

Inventarienummer: SHM 4984.

Tpq: 1102 e Kr.

Funnen: I en åker 1873 av gårdsägaren Classon vid plöjning. Fyndplatsen anges till ”hemmans åker”. Stenberger antyder att den skulle vara en del av en annan depå, funnen 1864 (Stenberger 1947–58). Men med tanke på de olika gårdsnamnen (Stora och Lilla Vasstäde) och de olika husbönderna (Jakobsson och Classon) så känns det långsökt.

Fyndsammansättning: 261 mynt. Engelska, tyska, danska, bysantinska och arabiska. Tre av mynten genomborrade. En silverplåt med inristade ornament (bild i Stenberger 1947–58), 1 ten, 1 stång, en ring sönderdelad i fyra delar.

Fyndkontext: Eftersom det är oklart i vilken åker depån är funnen så utgår jag från nutida gårds-läge. 200 meter väster om gården finns en svärdslipningssten. Området har ett utvecklat stensträngssystem och en kilometer öster om gården ligger en fornborg med 55 meter i diameter. Gården ligger på 20 meter ö h.

Övrigt: Oklara fyndomständigheter och oklara fynduppgifter.

Hall sn, Gannarve.

Inventarienummer: SHM 17747.

Tpq: 1120 e Kr.

Funnen: 1924 i en åker vid plöjning. Efter fyndet blev åkern kallad Silveråker. Numera är den betesmark och kallas för Gammeläng.

Fyndsammansättning: 1147 mynt samt 3 fingerringar och 119 silverbitar. Ytterligare 4 mynt inlämnade några år senare (inventarienummer SHM 23425) vilka antas tillhöra depån (notering av Majvor Östergren i ATA).

Fyndkontext: 500 meter väst om nuvarande gård.

Övrigt: Vid en efterundersökning 1980 fann man 4 silverbitar, 11 mynt och 1 fingerring som man antar hör till depån. Majvor Östergren har gjort en arkeologisk undersökning av området och anser att det rör sig om sammanlagt tre depåer inom en yta av 50 meter, varav den här behandlade är en. Hon hittade dessutom järn- och bronsföremål på platsen. Utifrån detta material konstaterar hon: ”Det kan knappast råda något tvivel om att silverskatten varit belägen antingen inne i eller också intill ett samtida hus”. Någon boplatsslämning utöver lösa föremål har hon dock inte funnit.

Hemse sn, Ocksarve.

Inventarienummer: SHM 16504.

Tpq: 1120 e Kr.

Funnen: Vid åkerarbete 1920 i åkern Storåker. Platsen är odlad före 1704 (Östergren 1989:117).

Fyndsammansättning: 593 vikingatida silvermynt och 81 romerska denarer. 368 stycken tyska. Dessutom engelska, danska, arabiska och bysantinska. Två silverbitar (rester av en armring). Allt förvarat i ett kopparkärl.

Fyndkontext: Skatten är hittad 40 meter från landsvägen och 60 meter från gården Ocksarve. Två stengrunder från romersk järnålder är belägna i närheten av depån (RAÄ 7 och 8).

Övrigt: I en efterundersökning fann Majvor Östergren 10 vikingatida silvermynt och 1 romersk denar. I närheten hittades den stora Ocksarvedepån (5 kilo) 1997 (fig. 3). För övrigt är många andra silverdepåer funna i närområdet (Stenberger nummer 291, 289, 294 och 293).

Lummelunda sn, Burge.

Inventarienummer: SHM 28830.

Tpq: 1143 e Kr.

Funnen: Per Anders Croon, gårdens ägare, fann skatten den 16 augusti 1967 vid åkerarbete. Han hade tre år tidigare hittat tre mynt på samma plats, men dessa var försvunna 1967.

Fyndsammansättning: Med sina drygt 10 kilo den dittills största funna vikingatida depån (numera slagen med hästlängder av Spillingsskattens dryga 60 kilo silver). Burgedepån är speciell på många sätt. Dels spänner den över en mycket lång tidsrymd, det äldsta myntet är en Sassanid från 584 e Kr och det yngsta myntet ett tyskt från 1143 e Kr. Dels innehåller depån i vikt över 50 procent omyntat silver, mest i form av tackor och ringar, varav många av ringarna med tydlig östlig härstamning. Viktrelationen myntat-omyntat silver skiljer sig avsevärt från övriga 1100-talsfynd på Gotland (Lundström 1973:17). Numerärt är relationen i depån 3000 mynt och 91 övrigt silver. Depån innehåller mest tyska mynt, men även mynt från England, Irland, Ungern och Danmark. Dessutom innehåller den ett mynt från Sverige, nämligen det som antas vara det tidigaste exemplaret av den förmodade gotländska myntningen av LLXX-mynt (avbildat på omslaget).

Fyndkontext: Depån är funnen i en åker cirka 100 meter söder om nuvarande gårdsläge. Åkern var äng en lång bit in på 1900-talet. Platsen ligger 50 m ö h. Området är i övrigt rikt på stenåldersfynd. Vid grävningar av Erik Nylén åren efter fyndet kunde man konstatera att ett hus legat vid depån. Med C14 daterades huset till 1175 + - 100 år. Ytterligare en depå är funnen 1972 på 87 mynt (tpq på 1020) i en åker 200 meter norr om denna depå.

Övrigt: Per Anders Croon, gårdsägaren som fann depån, hade redan plockat upp större delen av fyndet då arkeologerna kom till platsen. Det innebär att den inbördes placeringen av depån inte går

Fig 5. Kvarglömda effekter. I närheten av den plats där man 1967 fann den stora Burgedepån startade Erik Nylén och Lena Thunmark Nylén en grävning i början av 70-talet. Den pågick i flera år och blottade ett antal forntida husgrunder. 2003 ser platsen ut så här, 30 år efter det att grävningen övergavs av arkeologerna.

Foto: Johan Holm

att reda ut. När det gäller just denna depå är det extra olyckligt eftersom man aldrig kommer att kunna säga var i depån som det extra stora och tunga "LLXX-myntet" var placerat.

Kuriosa i sammanhanget är att fem år senare dök en kvinna upp på Fornsalen och ville ha en vikingatida armring värderad. Armringen, med väldigt karaktäristiska drakhuvudändar, var identisk med flera av armringarna från Burgefyndet (en mycket ovanlig fyndkategori). När man på Fornsalen ville låna armringen och undersöka den noggrannare, gick kvinnan därifrån med armringen. Det visade sig sedan att hon uppgivit falskt namn och lämnat ett telefonnummer utan abonnent.

Fyndet i Burge utlöste en febril grävaktivitet på platsen. Förutom Erik Nyléns grävning av själva depåområdet grävde sedan Lena Thunmark Nylén i flera år 50 meter därifrån där hon fann flera husgrunder från järnålder. Någon rapport är aldrig gjord på dessa grävningar, men resultaten är publicerade i flera etapper i Gotländskt Arkiv (1971–1974). Olyckligt ur ett annat perspektiv är det sätt på vilket utgrävningarna lämnades. Platsen lämnades utan att arbetet avslutats och fortfarande i år 2003 finns det rester av svarta plastsäckar som täcker grävschakten. Ett lite snöpligt slut för en av landets mest uppmärksammade fyndplatser.

Lye sn, Mannegårde.

Inventarienummer: SHM 11300.

Tpq: 1102 e Kr.

Funnen: 1904 vid arbete i en åker kallad Kyrkhageåker.

Fyndsammansättning: Depån är på ungefär 3500 gram. 2446 mynt. Flest tyska mynt (1504 stycken) men också många engelska. Drygt 200 arabiska mynt, 28 danska och ett svenskt (Olof Skötkonung), samt 29 böhmiska. Dessutom 13 andra silverföremål som fragment av smyckesbrakteat, ringspänne, silverstift, bleck och barrar. Vikten på mynten var 3328 gram och vikten på övrigt silver 251 gram. Depån funnen i en kopparkittel med lock.

Fyndkontext: 100 meter väst om Lye kyrka och 100 meter söder om stora vägen till Stånga. Mellan 20 och 25 m ö h. Observera att den tidiga medeltida depån i Mannegårde är funnen inte långt från denna depå (ungefär 500 meter).

Övrigt: Depåfyndet är inte längre intakt eftersom drygt 300 av de engelska mynten blev sålda några år efter upphittandet.

När sn, Hallsarve.

Inventarienummer: SHM 23040.

Tpq: 1107 e Kr.

Funnen: Av bonden vid plöjning i åker intill gården 1942. Närmare bestämt 250 meter norr om gården.

Fyndsammansättning: 838 mynt, varav en romersk denar. I övrigt flest engelska mynt (516 stycken), samt tyska, arabiska, irländska, ungerska, danska och ett svenskt mynt. Dessutom fragment av en silverskål, delar av en brakteat, 4 tenar och 8 rektangulära bleck. Alltsammans förvarades i ett järnskrin 20–25 cm ner i jorden. Mynten var tätt packade och låg i kolvar.

Fyndkontext: Åkern hette tidigare Fånggård och ligger 10 m ö h.

Stenkyrka sn, Sorby.

Inventarienummer: SHM 403.

Tpq: 1111 e Kr.

Funnen: 1812 av "salpetersjudare i bonden Carl Sorbs lada inom socknen". Socknen anges som Lummelunda i originalhandlingarna i ATA men det ska vara Stenkyrka eftersom Sorby ligger där, på gränsen till Lummelunda socken.

Fyndsammansättning: 712 mynt, de flesta illa skadade. Mest tyska men också några engelska, arabiska och kufiska. Dessutom ett sönderbrutet silversmycke och avhuggna stycken av obearbetat silver.

Fyndkontext: Oklar eftersom det inte framgår var ladan ligger. Gården Sorby ligger i dag 50 meter ö h. Enligt Majvor Östergren har nuvarande gårdsägare Bo Gustaf Sorby pekat ut fyndplatsen till en ladugård vid själva gården. Östergren påpekar också att på Gotland är det liktydigt med gården om man omnämner en lada eller byggnad på ägan (Majvor Östergren muntligen).

Övrigt: Oklara omständigheter för fyndtillfället.

Vamlingbo sn, Vamlingbo kyrkogård.

Inventarienummer: SHM 16244.

Tpq: 1106 e Kr.

Funnen: 1919. På kyrkogården, Vamlingbo kyrka.

Fyndsammansättning: "12+2 tyska (?) silvermynt". Enligt originalhandlingarna i ATA.

Fyndkontext: Kyrkan ligger alldeles vid landsvägen. Kyrkan är belägen 20 meter ö h och byggd på 1200-talets mitt. En äldre stenkyrka har stått på platsen (Åslund 1996).

Övrigt: Mycket oklar fyndsammansättning och fyndomständigheter. Depån är inte med i Stenbergers katalog.

3.2. Tidiga medeltida depåer.

Gothem sn, okänd fyndplats.

Inventarienummer: SHM 3172.

Tpq: 1200 e Kr.

Funnen: Fyndplatsen okänd inom Gothem socken. "Funnen av arbetskarlen J Jakobsson i Gothem socken 1863".

Fyndsammansättning: 342 mynt. Samtliga LLXX. "Fyrkantig gallerbyggnad och på andra sidan en rosett".

Fyndkontext: Oklart.

Grötlingbo sn, Norrkvie.

Inventarienummer: SHM 778.

Tpq: 1200 e Kr.

Funnen: Funnen av Jakob Norrkvie 1837. En halv aln under marken vid grävning i en sandtäkt.

Fyndsammansättning: 50 hela eller brutna, små tunna silvermynt. Samtliga LLXX-mynt.

Fyndkontext: Fyndplatsen ligger alldeles vid gården. Gården ligger 10 meter ö h. Alldeles i när-

heten av fyndplatsen finns 22 knackstenar, ett fynd av ett guldmynt, en fingerring och ett spänne. Dessutom ett gravfält med 13 vikingatida stensättningar. Gården ligger alldeles vid vägen mot Havdhem.

Grötlingbo sn, Uddvide.

Inventarienummer: KMK 101 975.

Tpq: Oklart.

Funnen: Depån är huvudsakligen funnen vid efterundersökning av en plats där man tidigare funnit några mynt och någon annan sak. Platsen blev plundrad 1989 och detta föranledde efterundersökningen av Majvor Östergren. Hon fann 151 utspridda mynt som dateras till sen vikingatid. Två av mynten var dock yngre. Ett LLXX och en gote (1400-tal). Vid samtal med Majvor Östergren 2003 anser hon att de yngre mynten knappast tillhört samma depå som de vikingatida (Majvor Östergren muntligen). Man bör därför betrakta LLXX-myntet i Uddvide som ett lösfynd. Därmed är depån i Uddvide inte att betrakta som en tidig medeltida depå och blir därför inte en del av tolkningarna i detta arbete.

Lye sn, Mannegårde.

Inventarienummer: KMK 102 890.

Tpq: 1175 e Kr.

Funnen: Funnen 1991 av bonden vid plöjning av åker. Omedelbart väster om gården. Just på denna plats brukade bonden plöja upp stora stenar. Åkern i övrigt är helt fri från stenar.

Fyndsammansättning: 2634 mynt. Alla utom 25 stycken var LLXX. Resterande 25 var vikingatida! Förutom mynten ett silverbleck, en fingerring och några fragment bitsilver (5 föremål totalt).

Fyndkontext: Åkern ligger alltså mycket nära gården som har samma läge som på 1700-talet.

Fyndplatsen är en långsträckt sydsluttning strax över 25 meter ö h. Inga fornlämningar i omedelbar närhet. En svärdslipningssten finns 500 meter öst om depån. Från depåplatsen är det bara 30 meter till Stånga socken.

Övrigt: Eftersom depån var i stort sett intakt när arkeologerna kom till platsen kunde man undersöka den inbördes relationen i depån. LLXX-mynten låg i prydligt staplade kolvar. På toppen var de 25 vikingatida mynten placerade. Tolkningen man gjorde var att de vikingatida mynten är funna i en annan depå och placerade i denna depå i efterhand. Denna tolkning pekar ut en annan, mer övergripande, tolkning i relationen mellan de vikingatida och de tidigmedeltida depåerna. Att de vikingatida mynten är placerade ovanpå de medeltida tyder på att de medeltida mynten inte användes särskilt aktivt. Blandningen av mynt och att depån innehåller lite övrigt silver gör att den ser ut att följa en vikingatida tradition. Om man tror att LLXX är ett gotländskt präglat mynt, med en monetär användning, förefaller det besynnerligt att dessa skulle placeras passivt i en depå. Mer om detta framför allt i kapitel 5 och 7.

Lärbro sn, Stora Källstäde.

Inventarienummer: SHM 886.

Tpq: 1196 e Kr.

Funnen: Funnen vid dikesarbete 1841 vid gården. 300 mynt låg tätt tillsammans med två stenar på sidorna och en sten ovanpå.

Fyndsammansättning: Det är oklart om det är exakt 300 mynt. Talet verkar väl jämnt. "Lades till

de oordnade svenska medeltidsmynten 1841. En särskild förteckning gjordes 1856". Samtliga mynt LLXX.

Fyndkontext: Ett område med många vikingatida gravar. Dessutom ett röse med 20 meter i diameter. Gården ligger 500 meter öster om stora vägen mot Fårösund.

Övrigt: Intressant hur depån var placerad i en "stenkista" vilket är en ovanlig företeelse.

När sn, Folka.

Inventarienummer: SHM 6822.

Tpqr: 1200 e Kr.

Funnen: Funnen 1881 av "... drängen Niklas Johan Ahlqvist och husbonden Albrecht Sandqvist vid grävning invid husväggen till den senares bostad". Depån funnen på fyra tums djup.

Fyndsammansättning: 3687 mynt. Samtliga LLXX.

Fyndkontext: Gården ligger 10 m ö h. En långsträckt sydsluttning leder ner mot havet. Numera är det ungefär 300 meter ner till havet men när depån placerades låg Folkas gård mycket nära strandlinjen.

Övrigt: Läs mer om depån i Folka i inledningen till kapitel 6.

Fig 5. Vy från gården Folka (Folke) i När. En av gårdens uthus alldeles i förgrunden. Intill ett hus på gården fann bonden en stor depå av LLXX-mynt 1881. Det flacka landskapet ner mot strandlinjen på östra Gotland visar sig tydligt vid gården. Havet ligger 300 meter från gården bakom trädgångarna på bilden. Gården har under vikingatid således legat nära stranden. Östra sidans landskap sticker ut mot övriga Gotland med sitt strandnära åkerbruk och böndernas intima koppling till havet. En allmän fördom är också att befolkningen på östra Gotland skiljer sig från öns övriga befolkning med sin starka integritet. Här har inte "08-orna" kunnat dominera på samma sätt. När, och om, myntningen drog igång i Visbyområdet i mitten av 1100-talet så kanske östra Gotland förhöll sig kallsinnigt till detta under en första period (se kapitel 5).

Foto: Johan Holm

Vamlingbo sn, Bottarve.

Inventarienummer: SHM 7558.

Tpq: 1200 e Kr.

Funnen: Depån hittades 1884. ”En stor mängd små, tunna silvermynt från medeltiden (kors), (kyrka), 279,15 gram, i en åker af Carolina Andersson. Löstes med 50 kronor” (ATA).

Fyndsammanställning: Beskrivningen visar att det rör sig om LLXX-mynt. Viktangivelsen gör att man kan räkna fram ungefär 1600 mynt (Åslund 1996).

Övrigt: Vid inventeringen 1978 påpekade en äldre ortsbo att man hittat många silvermynt i en åker nära gården. I så fall är fyndplatsen densamma som Vamlingbo RAÄ 111. Bottarvegården är numera museigård.

Visby, Silverhättan.

Inventarienummer: SHM 5716.

Tpq: 1196 e Kr.

Funnen: Funnet av arbetaren Petter Norrby 1876, i en före detta mullbärsplanering invid tornet Silverhättan innanför Visby ringmur. Depån var placerad i ett litet lerkärl.

Fyndsammanställning: ”Kärlet, som var fyllt med 2440 silvermynt (hjul) (kyrka), var täckt av en lerkaka och stod på 1 fots djup”. Senare undersökningar har visat att det rör sig om uteslutande LLXX-mynt.

Fyndkontext: När depån lades ner var varken muren eller tornet Silverhättan byggda ännu. Området var ett bostadsområde i Visbys utkant (Strömstedt 2003).

Övrigt: Den enda depå med LLXX-mynt som är funnen på västra Gotland. Majvor Östergren påpekar att stenhusbyggandet i Visby, som tog fart under tidigare delen av 1200-talet, kan ha raderat bort en hel del av de fynd och depåer som man annars skulle ha funnit i området. Hon menar att det djup man gick ner på vid byggena (källare) gjort att material tidigare än 1200-tal är i stort borta från Visby innerstad (Majvor Östergren muntligen).

4. Slutsats kapitel 3.

Det finns en uppenbar skillnad i depositionsmonster mellan de sena vikingatida depåerna och de tidigmedeltida. Nio av de tio vikingatida depåerna har en blandning av mynt och övrigt silver (den tionde, Vamlingbo kyrkogård, är dåligt dokumenterad). Detta ser man bara i ett fall av sju när det gäller de tidigmedeltida depåerna. I de flesta av de vikingatida depåerna (några är oklara) är myntmaterialet blandat. Det vill säga från många olika myntorter och i många fall dessutom med en uppenbar skillnad i ålder på mynten. Här visar å andra sidan de tidigmedeltida depåerna en extrem homogenitet då depåerna nästan uteslutande består av LLXX-mynt. Redan här kan man sluta sig till att det sker en förändring i sättet att deponera.

Min ambition att försöka se någon skillnad i själva beståndsdelarnas placering i depån faller på grund av att de flesta depåerna i materialet inte plockats upp på ett sådant sätt att det går att se hur silvret låg i depån. Mannegårde i Lye socken är ett utmärkt undantag som jag också anser förstärker argumentationen i kapitel 5 om varför de tidigmedeltida depåerna är placerade på östra Gotland. Det vill säga att depåerna innehåller en mynttyp som antagligen produceras och används i området kring Visby men att man på östra Gotland behandlar mynten på samma sätt som man tidigare gjort med de importerade mynten (tyska, engelska, danska, arabiska osv). Läs mer om detta i kapitel 5.

Någon tydlig skillnad i placeringen i landskapet (till exempel i förhållande till kyrkor, gårdslä-

gen, höjdskillnader) går inte att utläsa ur materialet. Men den vidare geografiska spridningen på ön kan säga något, framför allt om de tidigmedeltida depåerna. Tolkningen av detta ingår i kapitel 5.

Det kan i sammanhanget vara intressant att påpeka något som Cecilia von Heijne för fram i sitt avhandlingsarbete (von Heijne under arbete). Nämligen att det finns en stor skillnad i beskrivningen av depåmaterial beroende på när depån är funnen. Hon säger att ungefär fram till 1950 så relateras ofta fynden till synliga landmärken som stenar och höjder. I takt med att det blev regel att efterundersöka fyndplatser arkeologiskt så blev beskrivningen av fyndplatsen snarare det man hittade under jord än det som sågs i landskapet. Den iakttagelsen är i allra högsta grad relevant för de depåer jag analyserar här. Inte kanske så mycket vad som syns i landskapet. Men observera att de gamla fynden ofta härleds till en åker med ett namn (Fångåker, Storåker och dylikt). Ofta anges också varför depån hittades (vid plöjning, dikesarbete och dylikt). De moderna fynden anger alltid avstånd från gården, hur det såg ut i jorden där depån hittades, hur depån låg och så vidare.

Några depåer sticker ut från det övriga materialet. Mannegårde, Lye är redan nämnd och den återkommer jag till. Hemse, Ocksarve med sina 81 romerska denarer känns också en aning udda.

Men mest av alla sticker Burge, Lummelunda ut. Eftersom den dateras till brytningstiden mellan vikingatid och medeltid skulle man kunna placera den i båda

faserna. Men den blir lika udda hur man än

gör. Som vikingatida depå är den alldeles för spridd i tid "för sin tid" och innehåller desutom alldeles för mycket hela smycken. Som medeltida depå är den uppenbart alldeles för heterogen.

"Burgemyntet", det stora myntet som är så likt LLXX-mynten, är häftigt eftersom det just signalerar den brytningstid som depån i övrigt dateras till.

Men om man samlar alla klara kunskaper kring myntet så tror jag att analysen av myntet, i förhållande till depån och till den eventuella gotländska myntningen, blir tämligen oklar. Till att börja med är det ju inte alls klarlagt att myntet var en del av depån. I stort sett hela depån var upplockad när arkeologerna kom till platsen. Det innebär att myntet faktiskt kan ha legat ovanför eller vid sidan om själva depån. Tänk på att depån låg i ett hus som är daterat till 1175 + - 100 år.

Burgemyntet kan helt enkelt ha varit förvarat i ett hus som byggdes efter det att depån placerades. I så fall bygger myntets datering (kring 1140) på hypotesen att det är störst och därför först (Kenneth Jonsson muntligen). Burgemyntet är inte framställt med samma teknik som LLXX-mynten. Det är inte bankat i utkanterna. Hålet visar att myntet är ett smycke. Myntets storlek och vikt gör det helt unikt. Detta sammantaget för i alla fall mina tankar till att myntet inte är ett mynt utan ett smycke. Gjort som ett smycke från början och inte alls som en förlaga till LLXX-mynten. Snarare gjort med LLXX-mynten som förlaga!

Det faktum att traditionen att deponera fortsätter in i tidig medeltid visar ju förstås en likhet snarare än en olikhet i depositionsmonster. Mer om detta i kapitel 5. Men i takt med att den lokala myntningen får starkare fäste över hela ön (i samband med att LLXXII-mynten gör entré verkar det som) så försvinner den vikingatida traditionen att deponera silvermynt och annat silver. Från perioden 1100–1143 är tio depåer funna på Gotland. Perioden 1144–1220 har sju depåer. Statistiskt blir det 23 depåer per 100 år för den vikingatida perioden och 8 per 100 år för den medeltida perioden. Efter 1220 försvinner depositionerna nästan helt. En depå i Follingbo med tpq 1248 (22 engelska och irländska mynt och två silverbarrar) är undantaget. I övrigt visar gotland på 1200-talet uteslutande upp lösfynd och serie ensamfunna mynt (Åslund 1996; Jonsson 1999).

Fig. 6. Åt- och frånsida på Burgemyntet. Mönsterlikheten med de första LLXX-mynten är stor. Men annars är egentligen olikheterna fler.

Mynt från systematiska samlingen, KMK

5. Geografisk spridning.

Om man placerar in de sena vikingatida och de tidiga medeltida depåerna på en Gotlandskarta (fig. 7) så uppstår mönster som kan vara intressanta att kommentera. De sena vikingatida depåerna närmar sig kusterna vilket forskarna konstaterat (Östergren 1989). Men i övrigt är de jämnt fördelade över ön bortsett från den nordöstra delen. Man kan dessutom ana en koncentration till några förmodade hamnar (Fröjel, Bandlundeviken, Lickershamn). Med tanke på att flertalet av de sena vikingatida depåerna är att betrakta som stora skulle man kunna koppla ihop dem med hamnarna och säga att här finns det koncentrationer av rikedom och möjlighet till extern handel.

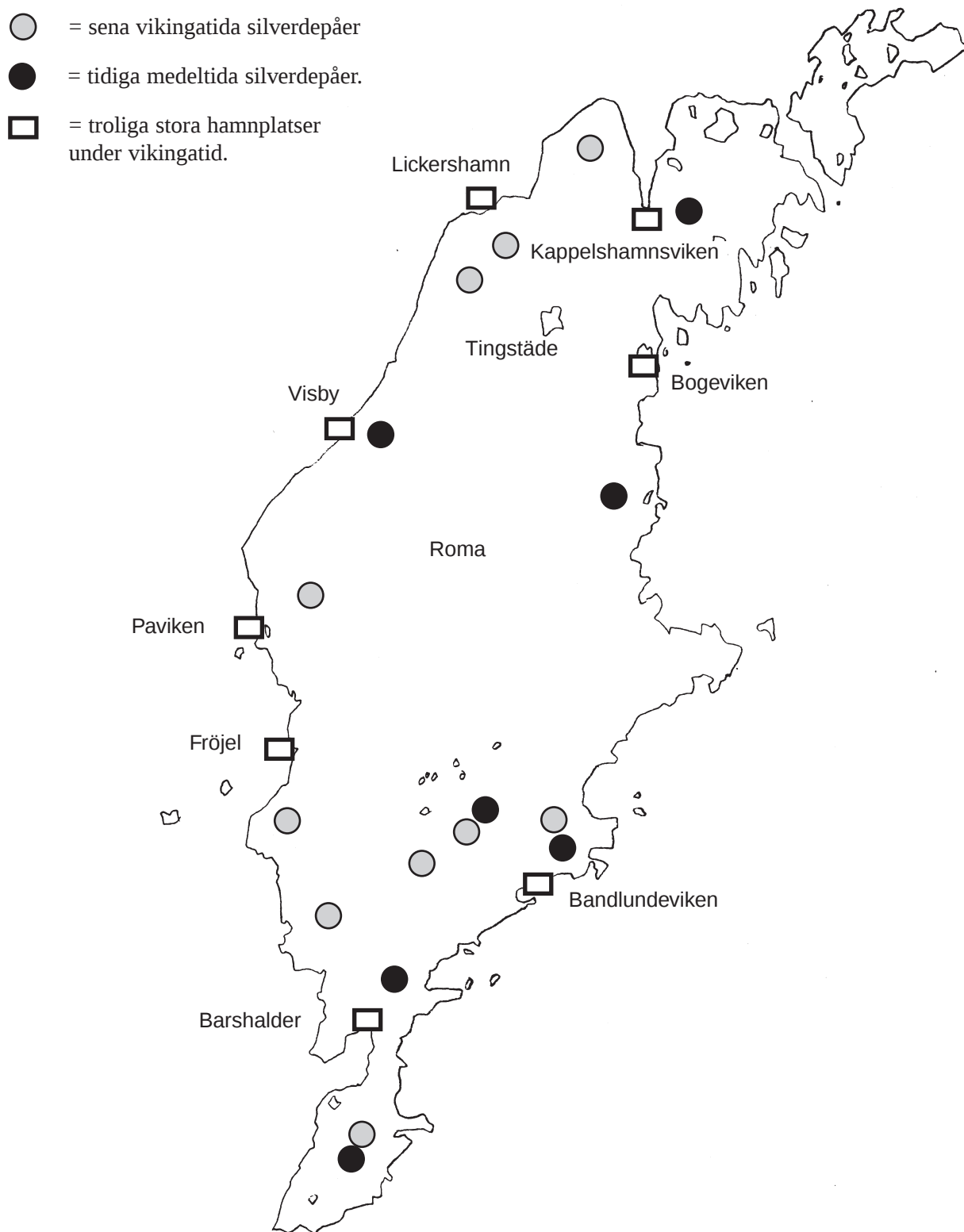
Tittar man på de tidiga medeltida depositionerna så förändras mönstret. Här finns koncentrationen kring den östra kusten, dock utan direkt koppling till eventuella hamnar utom möjligen till Bandlundeviken. Om man bortser från depån vid Silverhättan i Visby så kan man dra en ganska omfattande cirkel från Visby utan att stöta på någon depå. Om man till detta adderar att mynten i depåerna skulle vara präglade i Visby eller dess närområde, så uppstår omedelbart frågan; varför är mynten präglade på västra Gotland och återfunna på östra Gotland? En rimlig förklaring till detta är att mynten faktiskt användes i Visby med omnejd medan man på östra Gotland fortsatte en vikingatida tradition att deponera sitt silver. Det vill säga att man i det skedet inte ännu var del av den monetära ekonomin, med lokalt präglade mynt, som dragits i gång i Visby.

Den tidiga medeltida depån i Mannegårde i Lye socken ger en tydlig antydning om detta. Av de 2634 mynten i depån var 2609 LLXX-mynt. De resterande 25 var äldre vikingatida mynt. När man fann depån in situ så låg de vikingatida mynten överst! Detta förklarade forskarna med att de vikingatida mynten säkert hittats i en annan depå och överförts till depån med LLXX-mynt. De kan så vara, men mer intressant är att de vikingatida mynten las på toppen och därmed markerar att det inte fanns något intresse av att använda LLXX-mynten därunder.

Om man tittar på LLXX-mynt som lösfynd och som serie ensamfunna fynd på Gotland så blir resultatet i stort sett omvänt. De flesta fynden finns i närområdet kring Visby i ett band ner mot Roma. Om man går utanför Gotland så finns det både depåer och lösfynd av LLXX-mynt inom samma områden (Myrberg under arbete). Koncentrationen av lösfynd och serie ensamfunna mynt kring Visby förstärker hypotesen om ett område där mynten brukas.

Följer man förloppet vidare till LLXXII-mynten så blir bilden en annan. Inga depåer av dessa mynt finns över huvud taget på Gotland. Däremot rikligt med lösfynd och serie ensamfunna mynt jämnt spridda över hela ön. Tittar man på övriga Sverige och LLXXII-mynt så finns det både depåer och lösfynd inom samma områden (Myrberg under arbete). Det som framför allt är intressant med det, är att det inte längre finns några depåer på Gotland men väl i övriga Sverige. Rimligtvis innebär detta att man nu börjat använda de lokalt präglade mynten över hela ön.

Inom ramen för den här C-uppsatsen nöjer jag mig med detta resonemang på makronivå. Men det vore intressant att även testa depåerna i materialet mot till exempel tidiga kyrkor, bildstensformade runstenar och centrala vägar. Den test jag gjort mot eventuella hamnplatser visar ju knappast ett entydigt resultat och när det gäller de vikingatida depåerna och några koncentrationer kring hamnar så tror jag snarare att det är kusten än hamnen som är det intressanta. För är det något som är uppenbart så är det att depåerna i mitt material har en tydligt anknytning till kusten.

Figur 7. Karta över Gotland. De vikingatida hamnlägena efter Kalle Måhls bok Vägval (Måhl 2002:119) och där anförd litteratur. Ytterligare några platser är inlagda, delvis för att de är centrala i diskussionen kring vikingatid på Gotland, delvis för att läsaren ska kunna tyda kartan bättre.

6. Relationen mynt och övrigt silver.

En fråga man kan ställa sig är om sammansättningen i depåerna överensstämmer med det som under vikingatid och medeltid lades ner? Det vill säga, kan man anta att det inte förekommit något "svinn". Dessutom finns det en annan men besläktad fråga att titta närmare på: finns det en relation mellan mynt/övrigt silver i depåerna som visar sig när man jämför ett antal depåer med varandra?

Jag fick en idé i samband med att jag tittade på den tidigmedeltida silverdepån i Folka, När socken som jag behandlar i mitt arbete. Skatten innehåller 3687 silvermynt ... och ingenting annat. Men om man läser O W Wennerstens reseberättelse från Gotland (ATA, Gotland allmänt 1899) så framgår det att det förekommer en del lokal handel med vikingatida/medeltida (?) silversaker. Här nämns bland annat ett silverarmband som är "funnet i höstas ... vid gården Folka" (alltså antagligen 1899) och som "Jönsson i köpt" (med reservation för om jag lyckats tyda den handskrivna texten rätt). Skatten är funnen 1881 så armbandet är hittat senare, men är kanske en del av depån ändå. Men det jag anser är intressant här är om det till exempel under 1800-tal kan finnas en mer eller mindre utbredd tradition att lämna in mynten men att behålla en del andra silversaker i depån som minne eller till försäljning. Att det fanns en utbredd handel med silversaker på Gotland kring sekelskiftet visar också förstås uppköparen Sigge Ulfsparrs samling av forntida saker som senare lämnats in till staten (SHM 7571) och det faktum att antikhandlare som Anton Florin i Visby under perioden gjorde många affärer med vikingatida fynd (uppgifter om Ulfsparre och Florin muntligen från Lena Thunmark-Nylén).

Jag tänker därför ägna lite utrymme i min C-uppsats till att i ett första steg försöka undersöka om det kan finnas någon skillnad i redovisat material från depåerna beroende på när de är funna. I ett andra steg undersöker jag relationen mellan mynt/övrigt silver utan att ta hänsyn till när de är funna. Tvåstegsraketen blir en naturlig följd av det jag kommer fram till i det första steget (se nedan). I steg två gör jag också en test på de medeltida silverdepåer som finns med i mitt arbete. För enkelhetens skull använder jag nedan begreppen steg 1 (tabell 1 och 2) och steg 2 (tabell 3 och 4). Alla testerna är en numerär relation mellan mynt och övrigt silver. Tabell 5 är en test mot de efterundersökningar som Majvor Östergren utfört (Östergren 1989).

Min metod blir följande:

- I steg 1 används 18 slumpvis utvalda silverdepåer med tpq mellan 950 och 1050 (se tabell 1 och 2). Att jag inte väljer skatter med tpq för den period jag i övrigt håller på med i uppsatsen har sin förklaring i att det faktiskt inte spelar någon roll för resultatet eftersom det i steg 1 är "funnet datum" som är intressant. Däremot anser jag att det är viktigt att välja ut depåer från samma period, eftersom man då kan anta att depåmönstret är relativt lika. I steg 2 används 8 slumpvis utvalda silverdepåer med tpq 1051–1140 (se tabell 3) och dessutom de medeltida depåerna som finns med i C-uppsatsen (se tabell 4).
- För steg 1 väljer jag 9 depåer som är funna före år 1910. De andra 9 depåerna är funna efter 1950. Jag lägger en "inkubationstid" mellan fyndkategorierna på 40 år för att få en klar skillnad i tid. Dessutom är det uppenbart att rapporteringsarbetet blir betydligt mer stringent efter 1950 (ATA).
- De depåer jag tar med i materialet ska vara ursprungligen funna av lekmän. Det vill säga inte av arkeologer eller andra proffs. Detta för att man kan anta att sakkunniga upphittare regelmässigt redovisar allt funnet material.

- Allt material till min test är taget från Majvor Östergrens avhandling *Mellan stengrund och stenhus* (1989). Detta för att så långt det är möjligt få ett material som är lika behandlat. I samtliga 26 depåer är de fynd som Majvor Östergren gjort i samband med sin avhandling bortplockade i mitt material. Detta för att det är originalfyndets sammansättning jag är intresserad av initialt. När testet i steg 2 framförallt koncentreras kring nedläggningen, och inte upptagandet, så blir Majvor Östergrens efterundersökningar intressanta. Jag gör därför en koll (tabell 5) för att kontrollera om efterundersökningen förändrar mitt resultat.

I Östergrens avhandling är 82 av Gotlands drygt 700 silverdepåer redovisade. Redan här finns förstås ett urval: de depåer Östergren valt att prioritera för en efterundersökning. Delvis har urvalet med geografiskt osäkra fyndplatser att göra (vilket gynnar mitt test eftersom man då kan vara tämligen säker på att det är lekmän som funnit depåerna). Dock påverkas inte Östergrens urval av när depån beräknas vara nedlagd eller när den är funnen. Inte heller är något område på Gotland överrepresenterat.

- Fyndplatserna, depåerna, är slumpmässigt utvalda enligt bokstavsordning från a (socknar) och att fyndet måste innehålla minst 10 beståndsdelar. Fynden ska dessutom vara lätt identifierbara som en depå och innehålla mynt.

- För steg 1 redovisas materialet i tabellform där jag räknar antalet mynt respektive övriga silverföremål (tabell 1 och 2). I steg 2 redovisar jag numerärt antal på samma sätt som i tabell 1 och 2 (tabell 3). Jag vill här omigen poängtera att steg 2 inte tar hänsyn till när depån är funnen. Tabell 4 redovisar de medeltida skatterna från mitt arbete. Detta för att visa den numerära skillnaden (mynt/övrigt silver) mellan vikingatida depåer och tidigmedeltida. Samtliga procenttal i tabellerna är avrundade till närmaste heltal.

6.1. Steg 1.

Tabell 1: Silverdepåer på Gotland med tpq 950-1050 som är funna efter 1950. Numerär jämförelse:

Socken, gård	tpq	fyndår	mynt	övrigt	% mynt	% övr
Akeback, Glammunds	1023	1986	1048	22	97	3
Akeback, Glammunds	1044	1986	716	35	95	5
Buttle, Stora Vellinge	957	1968	1011	27	97	3
Fole, Stora Tollby	1035	1982	10	1	91	9
Fröjel, Sälle	1009	1987	1028	320	76	24
Havdhem, Lingvide	978	1955	252	20	93	7
Roma, Timans	991	1974	140	18	89	11
Rone, Uggårde	1050	1964	12	0	100	0
Öja, Sigfride	1000	1960	10	1	91	9

Om man tar bort det högsta och det lägsta värdet i tabellen så är mynten i snitt antalsmässigt representerade till 93%. Övrigt silver således till 7%. Även medianen (Havdhem, Lingvide) hamnar på relationen 93–7%.

I skatten Fole, Stora Tollby vill jag reservera mig för huruvida den silverring som är det övriga föremålet delades vid nedläggningen (i så fall i tre delar) eller gick sönder när depån plockades upp. Dessutom finns det antydningar till att depån skulle vara större från början (Östergren 1989:95).

Tabell 2. Silverdepåer på Gotland med tpq 950–1050 som är funna före 1910. Numerär jämförelse:

Socken, gård	tpq	fyndår	mynt	övrigt	% mynt	%övr
Grötlingbo, Bölske	1027	1856–1906	508	25	95	5
Grötlingbo, Kattlunds	1018	1856–1910	1104	126	90	10
Lärbro, Pavalds	958	1877–1909	423	12	97	3
Näs, Rangsarve	953	1911	71	2	97	3
Stenkyrka, Grausne	973	1882–88	391	34	92	8
Stenkyrka, Liknatte	961	1903	132	3	98	2
Stånga, Botvalde	972	1899	909	16	98	2
Vamlingbo, Lillängen	994	1906	1007	84	92	8
Väte, Stora Tune	954	1891–93	630	0	100	0

Samma beräkningsmodell som ovan ger 96% mynt och 4% övrigt. Medianen (Lärbro, Pavalds) hamnar på relationen 97-3%.

Funderingar kring testet: Testet visar att det finns en skillnad i relation mellan mynt och övrigt silver beroende på när depåerna är hittade. Men med tanke på testets knappa underlag (18 av över 700 depåer, max 2,5%) så hänvisar jag till felmarginal.

Om man bortser från mynten och bara tittar på relationen ”fina silversaker” och bitsilver så innehåller mina sent funna testdepåer 431 bitar av bitsilver och 13 silversaker (97% bitsilver) medan de tidigare funna depåerna innehåller 289 bitar bitsilver (+ 2 plantsar = myntämne) och 11 silversaker (96% bitsilver). Inte heller detta visar någon tydlig skillnad.

Men det jag framför allt tycker att man bör reflektera över är den jämna andelen i relationen mellan antalet mynt och övrigt silver i depåerna. Av mina 18 testdepåer har 13 stycken en övrig silverandel på mellan 2 och 9% och alla utom en 11% eller mindre. Här finns det i alla fall en antydning till att silvret deponerades enligt ett mönster där andelen mynt respektive övrigt silver skulle ha en relation.

6.2. Steg 2.

Tabell 3. Silverdepåer på Gotland med tpq 1051-1140. Numerär jämförelse.

Socken, gård	tpq	fyndår	mynt	övrigt	% mynt	% övrigt
Alskog, Snauvalds	1085	1918	1146	28	98	2
Hablingbo, Mickels	1056	1889	213	3	99	1
Hall, Gannarve (I)	1120	1924	1240	122	91	9
Hejde, Sigsarve	1053	1918	1381	80	95	5
Hemse, Ocksarve	1120	1920	674	2	100	0
Linde, Smiss	1089	1930	422	7	98	2
Rone, Ängsgårde	1085	1935	1043	46	96	4
Sanda, Sandgårde	1083	1893	940	40	96	4

I denna tabell redovisar jag 81 romerska denarer (Hemse, Ocksarve) såsom varande mynt (vilket de också är, men inte från vikingatid). Ambitionen var att ha 9 depåer i denna tabell för att få lika många som i tabellerna 1 och 2. Dock fanns det bara 8 depåer i Majvor Östergrens avhandling som stämde med mina kriterier.

Funderingar kring testet: Om man gör samma beräkningsmodell som i tabell 1 och 2 ger det 97% mynt och 3% övrigt silver. Medianen ligger på 96% mynt (Rone och Sanda). Alla siffror helt i överensstämmelse med tidigare numerära tabeller. Man kan observera att jämnheten mellan depåerna i tabell 3 är mycket slående. Sex av depåerna ligger i spannet mellan 95 och 99% mynt.

Tabell 4. Tidigmedeltida silverdepåer på Gotland med tpq efter 1143. Numerär jämförelse:

Socken, gård	tpq	fyndår	mynt	övrigt	% mynt	% övrigt
Gothem	1200	1863	342	0	100	0
Grötlingbo, Norrkvie	1200	1837	50	0	100	0
Lye, Mannegårda	1175	1991	2634	5	100	0
Lärbro, St. Källstäde	1196	1841	300	0	100	0
När, Folka	1200	1881	3687	0	100	0
Vamlingbo, Bottarve	1200	1884	1600	0	100	0
Visby, Silverhättan	1196	1876	2440	0	100	0

Funderingar kring testet: När man gör det numerära testet på tidigmedeltida depåer får man ett helt entydigt resultat. Här saknas i stort sett helt och hållet det övriga silvret. I jämförelse mot testerna på vikingatida depåer så är det svårt att tolka på annat sätt än att depåernas sammansättning uppenbart ändrar karaktär under tidig medeltid. Tolkningen av just detta förhållande återkommer jag till i kapitel 7.

6.3 Test inklusive efterundersökning.

Slutligen görs här ett test mot Majvor Östergrens efterundersökning på samtliga depåer som jag använt ur hennes material från avhandlingen *Mellan stengrund och stenhus* (1989). Tabellen redovisar hur många mynt och övrigt silver som hittats i depån inklusive efterundersökningen. Tabellen redovisar numerär jämförelse. Procentsats inom parentes. I de fall det råder oklarheter markeras med ett streck.

Tabell 5. Test med efterundersökningar på samtliga vikingatida depåer i materialet.

Socken, gård	tpq	fyndår	antal mynt	antal övr.
Akeback, Glammunds	1023	1986	1180 (98)	25 (2)
Akeback; Glammunds	1044	1986	-	-
Alskog, Snauvalds	1085	1918	1194 (97)	34 (3)
Buttle, Stora Vellinge	957	1968	1063 (98)	28 (2)
Fole, Stora Tollby	1035	1982	10 (91)	1 (9)
Fröjel, Sälle	1009	1987	1028 (76)	320 (24)
Grötlingbo, Bölske	1027	1856-1906	550 (95)	30 (5)
Grötlingbo, Kattlunds	1018	1856-1910	1104 (89)	126 (11)
Hablingbo, Mickels	1056	1889	-	-
Havdhem, Lingvide	978	1955	386 (93)	30 (7)
Hall, Gannarve (I)	1120	1924	1320 (91)	133 (9)
Hejde, Sigsarve	1053	1918	1440 (95)	82 (5)
Hemse, Ocksarve	1120	1920	685 (100)	2 (0)
Linde, Smiss	1089	1930	422 (98)	7 (2)

Lärbro, Pavalds	958	1877-1909	491 (97)	13 (3)
Näs, Rangsarve	953	1911	87 (98)	2 (2)
Roma, Timans	991	1974	140 (89)	18 (11)
Rone, Uggårde	1050	1964	16 (100)	0 (0)
Rone, Ängsgårde	1085	1935	1156 (95)	61 (5)
Sanda, Sandgårde	1083	1893	-	-
Stenkyrka, Grausne	973	1882-88	403 (92)	35 (8)
Stenkyrka, Liknatte	961	1903	136 (98)	3 (2)
Stånga, Botvalde	972	1899	909 (98)	16 (2)
Vamlingbo, Lillängen	994	1906	1013 (92)	84 (8)
Väte, Stora Tune	954	1891-93	648 (100)	0 (0)
Öja, Sigfride	1000	1960	10 (91)	1 (9)

Funderingar kring testet: Samma beräkningsmodell som ovan ger 95% mynt och 5% övrigt i den numerära kolumnen. Medianen (Lärbro, Pavalds) hamnar på relationen 97-3% i numerär jämförelse. Av de 23 depåer som går att testa hamnar 17 stycken i spannet mellan 91 och 98% mynt. 2 stycken får 89% och en blir helt apart (Sälle i Fröjel 76%). 3 av depåerna har 100% mynt.

Slutsatsen blir att testet mot efterundersökningen visar att det inte blir någon skillnad i procent-satserna oavsett om man utgår från originalfynd eller från originalfynd och efterundersökning.

6.4 Slutsats kapitel 6.

Att det skulle ha förekommit mer svinn från depåerna funna under 1800-talet i förhållande till de sent funna depåerna har inget bäring i statistiken i kapitel 6. Däremot verkar mynten/övrigt silver ha en numerär relation, oavsett när de är deponerade under vikingatiden. Av de 26 undersökta depåerna har 20 stycken 90–98% mynt. 4 stycken nästan uteslutande mynt (99–100%) och 2 stycken mindre än 90% mynt. Både Lillemor Lundström, Cecilia von Heijne och Birgitta Hårdh talar i sina i uppsatsen refererade arbeten om det faktum att de fina silversakerna (armringar, fingerringar, andra smycken) förekommer mer frekvent under tidig vikingatid och att man sedan ser en ökning av bitsilver och sönderklippta smycken. En gemensam tolkning här är att det blir sämre tillgång på omyntat silver. I alla fall det bearbetade silvret. Att man i betydligt större omfattning börjar klippa sönder både smycken och silverbitar tolkar Lillemor Lundström som en anpassning till ett viktsystem där myntens vikt är tongivande.

Om man istället utgår ifrån att det på Gotland under vikingatid fanns en grundläggande idé om hur många delar av olika kategorier silver man stoppade ner i depåerna, dyker det upp en tydligare bild. Under perioden när tillgången på silversmycken var stor placerades dessa oklippta i depåerna. I takt med att det myntade silvret började dominera (Lundström 1973) blev man nödgad att klippa silvret för att åstadkomma den numerära relation man var ute efter. Den mellan mynten å ena sidan och det övriga silvret å andra sidan.

Om man tänker sig ett viktsystem där både mynten och övrigt silver ingår så borde beståndsdelarna i depåerna visa en jämnare vikt över tid. Alternativt att man utgick från betydligt större enheter silver under tidig vikingatid, vilket är mindre troligt. Att det under den senare delen av vikingatiden skulle ha förekommit en anpassning till myntens vikt (klippta silverbitar) men att detta förhållande inte gällde under tidigare vikingatid (då kanske de stora silversakerna skulle stå för normen istället) tycker jag verkar konstigt. Numerärt var ju mynten den klart största andelen av depåerna under hela vikingatiden. Det borde förstås vara rimligt att använda mynten som utgångsmaterial även under 800- och 900-tal om vikten var viktig. Alternativt att silvrets värde i vikt först under senare delen av vikingatiden blev primärt. En möjlig tolkning förstås som i så fall skulle passa in i Cecilia von Heijnes resonemang om att silvret klipptes för att få plats i viktvägarna (von

Heijne under arbete).

Jag har i arbetet studerat 26 depåer och inser förstås svagheterna med ett så begränsat material. Både det faktum att det är få av det totala antalet (de funna silverdepåerna på Gotland under vikingatid är numera snart uppe i 750 stycken) och vetenskapen om att det finns över 200 depåer utan mynt, ungefär 70 depåer med mellan 2 och 5 föremål, 70 depåer med enbart enstaka mynt och så vidare (Östergren 1989:24). Mönstret går alltså definitivt inte att applicera på samtliga depåer på Gotland under vikingatid, men faktum kvarstår att min studie ger ett entydigt resultat. Men eftersom "depå" är en definition i sig och i sammanhanget spänner över ett mycket stort fält så finns det anledning att gruppera silverdepåerna utifrån fler kriterier än som hittills gjorts. Jag menar att en depå bestående av två mynt i många stycken inte borde ligga i samma kategori som en stor depå med mynt och annat silver. Om man bortser från själva frågan huruvida de är avsiktligt deponerade och att depositionen består av silver så representerar säkert inte de nästan 750 vikingatida gotländska silverdepåerna alltid samma sak. En sådan kategorisering faller förstås inte inom ramen för den här C-uppsatsen, men borde enligt min mening göras.

En av de mest centrala depåerna i detta arbete, Burge i Lummelunda socken, finns inte med i statistikkapitlet. Det har sin förklaring i det urval som jag gjort i statistiken. Depåerna i kapitel 6 är ett slumpmässigt urval från Majvor Östergrens avhandling *Mellan stengrund och stenhus*, och där finns inte Burgedepån representerad. Men eftersom depån i övrigt är omnämnd på så många ställen i C-uppsatsen vill jag här avsluta med att redovisa den numerära relationen mellan mynt och övrigt silver i den depån. Depån innehåller 3000 mynt och 91 delar av övrigt silver. Relationen blir 97% mynt och 3% övrigt silver. Vilket stämmer med mitt resonemang här i kapitel 6.

7. Från silvermynt till myntat silver.

Att se förändringar i depositionsmonstret mellan sen vikingatid och tidig medeltid är ytligt sett knappast komplicerat. Det räcker egentligen med att peka på de heterogena (blandade) vikingatida depositionerna och de homogena medeltida depositionerna. Det är just den tidiga medeltida traditionen som sticker ut i förhållande till i stort sett alla andra depositionsperioder eftersom de innehåller bara en typ av mynt (LLXX) och ingenting annat. Även när det gäller placeringen på Gotland i stort så visar de medeltida depåerna upp ett mönster som man inte kan se under tidigare perioder. Alla depåerna utom en ligger på öns östra sida, långt från Visby och en eventuell myntning av de mynt som ligger i depåerna. Men detta innebär också en koppling till de vikingatida depåerna. Man fortsätter att deponera silver på östra Gotland men på västra Gotland upphör traditionen. Det ligger förstås nära till hands att peka på att en lokal myntning kommit i gång kring Visby. Något som jag utvecklat mer i kapitel 5.

När det gäller silverdepåer skulle man alltså kunna uttrycka sig så att vikingatida mönster fortsätter ytterligare minst 50 år (fram till 1200-talet) på öns östra sida. Eftersom vikingatiden på Gotland flyttats 100 år framåt i tiden beroende på ett antal mönster som fortsätter (Carlsson 1999:494 ff) så vore det förstås intressant att se om förhållandet som gäller för silverdepåer också gäller för andra kriterier. Det vill säga om till exempel det vikingatida klädskicket blir kvar på östra Gotland längre än på den västra sidan. Eller om det är uteslutande ett depåmönster som blir kvar som en rest av ett vikingatida tänkande. Min förhoppning är att framtida arbeten kan ta tag i den utökade frågeställningen.

Det här arbetet har ju också berört den numerära fördelningen mellan mynt och övrigt silver i depåerna. Här är det uppenbart att omyntat silver inte är en del av de tidigmedeltida depåerna. Det är troligt att tenar, bitsilver och annat som finns på gårdarna nu börjar lösas in mot "reda pengar" i form av LLXX-mynt och så småningom LLXXII-mynt. Troligt är också att även det myntade importerade silvret går samma väg. Men då kan man förstås ställa sig frågan varför en depå som

tidigast är nedlagd 1143 e Kr (Lummelunda, Burge) inte använts som inlösen? En tillfällighet, en glömsk ägare, en gårdskris eller ett vidmakthållande av ett system som snart inte längre är gångbart? Man kan också titta på den tidigmedeltida depån i Lye, Mannegårde, där vikingatida mynt lagts på toppen i en depå ovanpå ett stort antal LLXX-mynt som är gångbara i handel högst sex mil därifrån. Vad säger det om användandet av de olika myntkategorierna? Jo, antagligen att folket vid det dåtida Mannegårde inte gjorde någon skillnad på de nya och de äldre silvermynten.

Förutom skillnaden i depositionsmonster visar statistiken i kapitel 6 upp en rytm i numerärt förhållande mellan mynt och övrigt silver som jag anser att det är svårt att bortse ifrån. Om detta om och om igen upprepade förhållande skulle vara en tillfällighet så skulle jag vilja se den statistik som visar på att tillfälligheten styr sådana här mönster. Jag tror inte det. Givetvis får det vara någon måtta på statistiken också. Det finns ingen anledning att tro att de vikingatida människorna kalkylerat med procentsatser av karaktären 93% kontra 7% eller dylikt. Snarare gissar jag att deponeringen är en känsla som handlar om att mynten ska dominera med ett visst antal per övrig silverbit. Det vore intressant att framöver fördjupa studien i det här arbetet och föra in betydligt fler depåer. Dessutom vore det spännande att ordentligt jämföra sådana tester mot viktmissiga relationer i depåerna.

Det annorlunda LLXX-myntet i Lummelunda, Burge, skulle jag vilja plocka bort ur kategorin LLXX och dessutom ur kategorin mynt. Burgemyntet är nog snarare ett smycke som dessutom inte alls behöver ha en datering före massproduktionen av LLXX-mynt. Intressant här är att påpeka att forskarna säger att Burgedepån placerades i ett hus. Samtidigt är det hus man hittat på platsen daterat till 1175 (+ - 100 år) vilket gör att det är lika sannolikt att huset byggts på depositionen som att depositionen lagts i huset. Och att Burgemyntet lika gärna kan vara ett smycke i huset som en del av depån under detsamma.

8. Sammanfattning.

Den vikingatida traditionen att deponera silver förändras under tidig medeltid. Framför allt genom att depåerna blir färre och betydligt mer homogena i sin karaktär. Från att under vikingatid varit blandade med mynt och annat silver så innehåller de tidiga medeltidsdepåerna bara mynt, och dessutom mynt av bara en enda typ, nämligen det förmodade första gotländska myntet LLXX. Under sen vikingatid är depåerna koncentrerade till kusterna, väl spridda över hela ön. De tidiga medeltida depåerna ligger också kustnära, men nästan uteslutande på Gotlands östra sida.

Huvudsyftet med det här arbetet har varit att försöka påvisa skillnader i depositionsmonster mellan sen vikingatid och tidig medeltid. Analysen av totalt 17 depåer (vilket också är det totala antalet depåer man funnit på Gotland med tpq 1100 till 1220) visar tydliga skillnader enligt ovan. Men det visar också en likhet mellan perioderna. Det faktum att man fortsätter en vikingatida depositionstradition på östra Gotland under tidig medeltid visar att skillnaden är både geografisk och tidsmässig. På öns västra sida, med Visby som centrum, försvinner depositionerna under tidig medeltid. Om man kopplar ihop det med en eventuell myntning i Visby så ligger det nära till hands att tänka sig att man på östra Gotland inte omedelbart anammar den lokala myntningen som det är tänkt.

Att försöka analysera beståndsdelarnas inbördes placering i depåerna, vilket också var en ambition i C-uppsatsen, visade sig ogörligt eftersom de flesta depåerna i min katalog är funna under 1800-talet och i de flesta fall har oklara fyndomständigheter. Därför blir också analyser av själva fyndplatserna oskarpa och svåra att använda i jämförande syfte.

C-uppsatsen innehåller också en statistisk analys av 26 vikingatida och 7 medeltida depåer i syfte att hitta en numerär relation mellan mynt och övrigt silver i depåerna. I resultatet kan man se ett tydligt mönster där de vikingatida depåerna i nästan samtliga fall innehåller över 90 procent mynt (de allra flesta i spannet mellan 93 och 98 procent mynt). De medeltida depåerna innehåller

alla 100 procent mynt eftersom de består av bara LLXX-mynt. En uppenbar skillnad förstås. Men än mer intressant är det faktum att de vikingatida depåerna visar en sådan likhet i den numerära relationen mellan mynt och övrigt silver. Det statistiska arbetet är gjort på depåer med tpq från 950 till 1140. Resultatet visar alltså dessutom att det inte sker någon förändring över olika vikingatida perioder. Detta till skillnad mot de viktbaseade studier som gjorts på vikingatida depåer, till exempel Lillemor Lundströms nämnda avhandling.

En av utgångspunkterna i arbetet har varit att använda den kända depån i Lummelunda, Burge, som nav mellan vikingatida och medeltida depåer. Depån har ett tpq på 1143 och innehåller dessutom en större variant av den mynttyp som kallas LLXX och som allmänt anses vara det första gotländska myntet. Burgedepån är speciell med sin storlek (drygt 10 kilo) men också för att den i vikt innehåller en betydligt större andel silversmycken och bitsilver än andra depåer under 1100-talets första hälft. Det stora "LLXX-myntet" är inte säkert en del av depån och har dessutom mer av smyckeskaraktär. Detta gör att depån i Burge efterhand marginaliseras i C-uppsatsen till att vara den tidsmässigt sista vikingatida depån utan någon koppling till den stundande medeltiden. Burgedepån, med sitt stora inslag av vackra smyckesarbeten, visar sig snarare koppla bakåt än framåt i tiden.

Fig 8. Här, på en åker 100 meter från gården Burge, fann gårdsägaren 1967 Gotlands då största silverdepå. Drygt 10 kilo silver. I depån fann man det myntliknande smycke som i sin prägling är mycket lik de första LLXX-mynten. Burgemyntet, som det brukar kallas, omnämns på många ställen i denna C-uppsats och är dessutom avbildat på omslaget. Vid grävningar på platsen fann man ett hus som omgärdade depån. Huset blev C14-daterat till 1175 + - 100 år. Depån har ett tpq på 1143. Var huset först, eller byggdes det på en redan placerad depå?

Foto: Johan Holm

9. Referenser.

Tryckta källor.

- Burenhult, Göran. 1999. *Arkeologi i Norden 2*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Burström, Mats. 1993. Silver as Bridewealth. *Current Swedish Archaeology* 1993/1. Stockholm: The Swedish Archaeological Society.
- Carlsson, Anders. 1999. Vikingatidens samhälle på Gotland. *Arkeologi i Norden 2*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Hauberg, Peter. 1891. Gullands myntvæsen. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*. Köpenhamn.
- von Heijne, Cecilia under arbete. *Från stamp och städ till markens stoft. Sydsandinaviska myntfynd ca 800–1130*. Pågående avhandlingsarbete vid Stockholms Universitet.
- Hildebrand, Hans. 1969. *Mynt från Sveriges Medeltid: faksimiltryck ur Sveriges Medeltid, Stockholm 1879–1903, med tillägg av register och förteckningar*. Göteborg.
- Hyenstrand, Åke. 1989. *Socknar och stenstugor*. SAR nr 22. Stockholm.
- Hårdh, Birgitta. 1996. *Silver in the Viking Age. A Regional-Economic Study*. Lund: Almqvist & Wiksell.
- Jonsson, Kenneth. 1990. Den äldsta gotländska myntningen. *META* 1990:3. Lund.
- 1990. The silver hoard from Stumble in Alva parish. *Sigtuna Papers. Commentationes de Nummis Saeculorum IX-XI*. Stockholm.
- 1999. Mynt – en materialgrupp med nya förutsättningar. *Arkeologi i Norden 2*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Kyhlberg, Ola. 1991. *Gotland mellan arkeologi och historia. Theses and Papers in Archaeology 4*. Stockholm: Stockholms Universitet.
- Lagerqvist, Lars O. 1970. *Svenska mynt under vikingatid och medeltid samt gotländska mynt*. Stockholm.
- Lundström, Lillemor. 1973. *Bitsilver och betalningsringar*. Stockholm.
- Myrberg, Nanouschka under arbete. *Ett eget värde? Gotlands tidigaste myntning*. Pågående avhandlingsarbete vid Stockholms Universitet.
- Måhl, Kalle. 2002. *Vägval. Vägar och samhälle på Gotland under 1500 år*. Visby: Calidirs.
- Nylén, Erik. 1969. Burgeskatten. *Gotländskt arkiv* 1969. Visby.
- Person, Erik. 1935. Svenska myntfynd från vikingatiden. *Numismatiska Småskrifter 1*. Lund.
- Rasmusson, Nils Ludvig. 1963. Münz- und Geldgeschichte des Ostseeraumes vom Ende des 10. bis zum Anfang des 14. Jahrhunderts. *Visby-symposiet för historiska vetenskaper 1963*. Visby.
- Schück, Henrik. 1944. *Vitterhetsakademiens historia VIII*. Stockholm.
- Stenberger, Mårten. 1947–58. *Die Schatzfunde Gotlands Der Wikingerzeit*. Stockholm.

Strömstedt, Niklas. 2003. *Platser för myntning. En studie av den gotländska myntningen under tidig medeltid*. C-uppsats i arkeologi. Stockholms Universitet.

Thordeman, Bengt. 1936. Sveriges Medeltidsmynt. *Mønt, Nordisk kultur XXIX*. Stockholm-Oslo-Köpenhamn.

Åslund, Paul. 1996. *Gotlands tidigmedeltida silverskatter*. C-uppsats i arkeologi. Gotlands högskola.

Östergren, Majvor. 1989. *Mellan stengrund och stenhus. Gotlands vikingatida silverskatter som boplotsindikation. Theses and Papers in Archaeology 2*. Stockholm.

Muntliga källor.

Anders Carlsson. Docent i arkeologi. Stockholms Universitet.

Kenneth Jonsson. Professor i numismatik, Stockholms Universitet.

Nanouschka Myrberg. Doktorand vid Numismatiska forskningsgruppen, Arkeologiska institutionen, Stockholms Universitet.

Lena Thunmark Nylén. Docent i arkeologi, Uppsala Universitet.

Majvor Östergren. Fil. dr. arkeologi.

